

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापीठ,
दापोली-४१५७१२, जि. रत्नागिरी

कोकण कपिला

कोकण कपिला गाय

अधिक माहितीसाठी

प्रमुख, पशुसंवर्धन आणि दुग्धशास्त्र विभाग

कृषि महाविद्यालय, दापोली ४१५७१२

जि. रत्नागिरी

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापीठ,
दापोली-४१५७१२, जि. रत्नागिरी

कोकण कपिला

(INDIA_CATTLE_1135_KONKAN KAPILA_03043)

उगमस्थान : कोकणातील सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी, रायगड, ठाणे आणि पालघर जिल्हे
उपयुक्तता : शेतीकरिता बैल आणि दुध उत्पादनासाठी गाय

बाह्यगुण वैशिष्ट्ये : रंग : काळा, तपकिरी, पांढरा आणि मिश्र रंग
शरीर : लहान ते मध्यम आकार
शिंंगे : राखाडी रंगाची सरळ व मागे वळलेली
वशिंड : लहान ते मध्यम आकार
कान : लहान व मध्यम आकाराचे
कास : लहान आकाराची, गोलाकार व टोकदार
शेपटी : काळ्या रंगाची गोंडा असलेली
सरासरी वजन : २५० किलो

उत्पादक गुण वैशिष्ट्ये : प्रथम विण्याचे वय : ४७ महिने
दोन वेतातील अंतर : १७ महिने
दुग्धकाळ : २२७ दिवस
भाकड काळ : ८ महिने
सरासरी दुध उत्पादन : २.२३ लिटर/दिवस
जन्मतः सरासरी वजन : १५ किलो

दुधाचे रासायनिक पृथःकरण : स्निग्ध पदार्थ : ४.५५ टक्के
स्निग्ध विरहीत घन पदार्थ : ८.६२ टक्के
प्रथिने : ३.३९ टक्के
एकूण घन पदार्थ : १३.११ टक्के
आम्लता : ०.१३

ही जात काटक असून उष्ण, दमट व अति पावसाच्या प्रदेशासाठी उपयुक्त आहे.

कृषि तंत्रज्ञान माहिती केंद्र, दापोली

atickkv@gmail.com

www.dbskkv.org

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापीठ, दापोली-४१५७१२, जि. रत्नागिरी

कोकण कपिला गाय

कोकणात जनगणनेनुसार १०.४६ लाख गोवंश आहे. त्यामध्ये ६ लाख गोवंश जातीवंत स्थानिक आहे अशा गोवंशाचा अभ्यास डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापीठ, दापोली आणि राष्ट्रीय पशु अनुवंशिक संशोधन संशोधन संस्था, कर्नाल (हरयाना) यांच्या संयुक्त विद्यमाने करण्यात आला. यामध्ये देशी गाईची बाह्यतम वैशिष्ट्ये, व्यवस्थापन पध्दती, खाद्य आणि आहार, दुध उत्पादन आणि पुनरुत्पादनाबाबत माहिती जमा करण्यात आली. माहिती जमा करण्यासाठी तीन टप्प्यामध्ये यादृच्छिक नमुना पध्दतीचा वापर केला आणि खुल्या केंद्रिय निवड पध्दतीने कोकणातील गायीच्या शारीरिक, अनुवंशिक आणि उत्पादकतेच्या निकषावर सन २०१८ मध्ये कोकण कपिला गाईची नोंदणी करण्यात आली आहे. त्याचा नोंदणी क्रमांक **INDIA_CATTLE_1135_KONKANKAPILA_03043** असून विद्यापीठाच्या पशुसंवर्धन आणि दुग्धशास्त्र विभागाच्या शास्त्रज्ञांनी कोकणातील गोशाळा आणि गोपालकांमार्फत कोकण कपिला गोवंश सुधार कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे.

नमुना सर्वेक्षणानुसार पशुपालन करणाऱ्या शेतकऱ्यांची सरासरी जमीन १.००८ हेक्टर आहे. कोकणातील गाई आकाराने लहान असून गाईची लांबी १०९सेमी, छातीचा परिघ घेर १३४ सेमी आणि उंची १००सेमी आहे. सरासरी वजन २५० किलो आहे. गाईचा रंग तपकिरी (२६%), काळा (४०%), पांढरा (८%), मिश्रण असलेला (२०%) आणि राखाडी (६%) असे आहेत. त्वचेचा रंग तपकिरी— १६.३८टक्के, राखाडी ३८.८८टक्के आणि मुख्यतः काळा—४४.७२ टक्के आहे. शरीरावरील केसांची सरासरी लांबी ८.९८मी.मी. आहे आणि जनावरांच्या नाकांचा रंग काळा (७२.२२%) आहे. डोळ्यांच्या पापणीचा रंग काळा असून प्रमाण ९१.६६ टक्के आहे.

जनावरांच्या खुरांचा रंग प्रामुख्याने काळा (८१.११%) आहे. कानांची सरासरी लांबी १८.६८±०.१९ से.मी. कान आडव्या सहप्रवृत्तीमध्ये आहेत. शिंगाची सरासरी लांबी २१.३४±०.७८ से.मी. आहे. शिंगे मागील बाजूस वळलेली आहेत. कास लहान असून वेगवेगळे आकार आहेत. लोंबकळणारे (२२.२२%), गोलाकार (३४.१६%), कुंडासारखे (२१.३८%) वाडगा आकाराचे (२२.२२%) आहेत तसेच आकाराने लहान व विविध आकार असलेले स्तन निदर्शनास आले आहेत. आतापर्यंत जनावरांच्या खाद्य व्यवस्थापन पध्दतीमध्ये शेतकऱ्यांना प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. जनावरांना प्रामुख्याने भातपेंढा, झाडपाला आणि कमी पोषणमुल्य असलेले गवत दिले जाते. उन्हाळ्यामध्ये हिरवाचारा उपलब्ध नसतो, म्हणून कोकणातील शेतकरी जनावरांना मोठ्या प्रमाणावर भातपेंढा, झाडपाला आणि सुके गवत देतात.

कृषि तंत्रज्ञान माहिती केंद्र, दापोली

atickkv@gmail.com

www.dbskkv.org

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापीठ, दापोली-४१५७१२, जि. रत्नागिरी

कोकणातील सर्व देशी गाईंचे सरासरी दूध उत्पादन ४५२ किलो तर रोजचे सरासरी दुध उत्पादन २.२३ किलो आहे. दुधाचा कालावधी २२६ दिवस आणि भाकड कालावधी १४५ दिवस आहे. तसेच पहिल्या वेताचे सरासरी वय ४७ महिने, दोन वेतामधील अंतर ४२१ दिवस आणि वेतांची संख्या १२ ते १६ अशी आहे.

कोकण कपिला गायीचे वैशिष्ट्ये:

- या जातीच्या गायी कोकणातील अति पावसाच्या हवामानात डोंगराळ भागात चराई करून पोषण आणि उत्पादन करण्याची क्षमता आहे. या जातीच्या गायी कोकणातील उष्ण दमट, अति पर्जन्य हवामानात उत्तम प्रकारे आढळून येतात. या गायीमध्ये मुक्तपणे डोंगराळ, माळरानात चराई करून पोषणक्षम उत्पादन देण्याची क्षमता असते.
- या जातीच्या गायींचा रंग तपकिरी/ काळा अथवा पांढरा भूरा किंवा मिश्र अशा विविध प्रकारचा असून त्या स्वभावानाने गरीब आणि शांत असतात.
- जनावरे लहान ते मध्यम आकाराची, घट्ट बांध्याची असून २०० ते ३५० किलो वजनाची असतात.
- डोके मध्यम असून त्यावर लहान आकाराचे प्रथम वर नंतर मागे वळलेली सरळ टोकदार शिंगे, सरळ चेहरा व कान मध्यम आकाराचे सरळ समांतर रेषेत असतात.
- डोळे, मुस्कट, खुर आणि शेपटीचा गोंडा सहसा काळ्या रंगाचा असतो. लहान ते मध्यम आकाराचे वशिंड आणि मानेखाली लोंबकळणारी पोळ (आयाळ) असते.
- गायीची कास लहान असून सड लहान ते मध्यम आकाराचे असतात.
- उत्तम रोगप्रतिकारक शक्ती तसेच काटकपणा असल्याने जनावरे रोगास बळी पडण्याचे प्रमाण नगण्य असते.
- उपलब्ध स्थानिक गवत व भात पेंढ्यावर या गायींचे सरासरी दूध उत्पादन २.२५ किलो/दिवस मिळते. तसेच बैल काटक, शेतकामास आणि ओढकामास उत्तम व कार्यक्षम असतो.
- सदर गायींची जनुके महाराष्ट्रात आढळणाऱ्या इतर गायींच्या जातीपेक्षा भिन्न स्वरूपाची आहेत.

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोंकण कृषि विद्यापीठ,
दापोली-४१५७१२, जि. रत्नागिरी

दुधाळ गाईची निवड :

दुग्ध व्यवसाय सुरू करण्यापूर्वी उत्पादनक्षम अशा जनावरांची काळजीपूर्वक निवड व खरेदी करणे आवश्यक असते. कार्यक्षम व उत्तम वळूपासून तयार केलेली व जास्त दूध उत्पादन देणाऱ्या जनावरांची निवड करावी.

दुग्धोत्पादनासाठी आवश्यक दुधाळ जनावरांची निवड करताना पुढील बाबी लक्षात घ्याव्या.

अ) पूर्वजांची माहिती किंवा वंशावळीतील नोंद.

ब) जनावरांची शरीररचना : यासाठी पुढील बाबी लक्षात घ्याव्या.

१. गाईचे वय ३ ते ४ वर्षांच्या दरम्यान असावे.
२. शक्यतो पहिल्या किंवा दुसऱ्या वेताच्या गायीची निवड करावी.
३. गाईची त्वचा मऊ व तजेलदार असावी.
४. मानेवर अथवा इतर भागावर चरबी नसावी.
५. छाती रुंद व भरदार असावी. पुढील दोन पायात छातीजवळ योग्य अंतर असावे.
६. बरगड्या रुंद, बाकदार व अर्धगोलाकार असाव्यात. मुख्यतः दुधाळ गायींमध्ये शेवटच्या तीन बरगड्या स्पष्टपणे दिसतात.
७. पाठ उरशिखरापासून ते पुच्छ-शिखरापर्यंत सरळ असावी.
८. पाठीमागील भाग त्रिकोणाकृती असावा.
९. डोके रेखीव व डोळे पाणीदार असावेत.
१०. मागील पायात कासेला सामावून घेण्यासाठी योग्य अंतर असावे. पायाचे खूर समतोल तसेच रुंद व सपाट असावेत.
११. कास मोठी, पोटास चिकटलेली व मऊ असावी तसेच समान आकाराचे चार सड योग्य अंतरावर विभागलेले असावेत.
१२. दूग्धशीर मोठी, नागमोडी व ठसठशीत असावी.
१३. दूध देतानाच्या खोडी, पान्हवण्याची सवय, दूध काढण्याची पध्दत, गाय नाठाळ किंवा मारकी आहे इत्यादी बाबतची माहिती करून घ्यावी.

गायींसाठी रबर मॅटचा वापर

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापीठ, दापोली-४१५७१२, जि. रत्नागिरी

कोकण विभागामध्ये गायींच्या दुध उत्पादन वाढीसाठी व गोठयात ताणविरहित राहण्यासाठी १५२४ मिमी (लांबी) १०६० मिमी (रुंदी) व १५ मिमी (जाडी) असलेले रबर मॅट पायाखाली (फ्लोअरिंग) वापरावे. गायींना बसण्यासाठी कॉक्रीट फ्लोअरिंग पेक्षा रबर मॅट वापरल्यास, गायींच्या बसण्याच्या वेळेत १४.४२ टक्क्यांनी वाढ होते. तसेच छिंद्रामध्ये ओलावा व शेण रहात नाही. कॉक्रीट फ्लोअरिंगपेक्षा रबर मॅट मऊ असल्याने गायींना बसण्यासाठी व उभे राहण्यासाठी लागणारा वेळ कमी लागतो. तसेच गायींचे पाय घसरत नाहीत. रबर मॅटमुळे गायींच्या दुध उत्पादनात सरासरी २६ टक्क्यांनी वाढ झाल्याचे आढळून आले आहे.

जनावरांचे गोठे :

जनावरांचा गोठा साधा, सुटसुटीत व योग्य आकाराचा असावा. जनावरांचे ऊन, वारा, पाऊस यांपासून संरक्षण होणे आवश्यक असते. गोठा बांधतेवेळी जनावरांना मोकळी हवा, सूर्यप्रकाश मिळेल याची दक्षता घ्यावी. दक्षिणोत्तर लांबी व पूर्व पश्चिम रुंदी असावी. गोठ्याची उंची मध्यभागी ४ ते ५ मीटर असावी. जमीन ही पाण्याचा सहज निचरा होणारी असावी तसेच भिंती पक्क्या असाव्यात. हे पाणी शेतातील पिकास मिळेल अशी व्यवस्था असावी. प्रत्येक जनावरांसाठी सरासरी ७ चौ. मीटर जागा असावी. ह्या जागेस कुंपण भिंत बांधावी. अशा जागेत गुरांना किमान २ तास व्यायामासाठी मोकळे सोडावे.

वासरांचे व कालवडीचे संगोपन :

आजचे वासरू (पाडी) उद्याची गाय आहे, म्हणून तिच्या जन्मापासूनच योग्य ती निगा घेण्यास सुरुवात करावी. वासरू जन्मल्याबरोबर त्याच्या नाकातील, तोंडातील चिकट स्राव काढून स्वच्छ कापडाच्या किंवा गोणपाटाच्या सहाय्याने कोरडे व स्वच्छ करावे. नाळ आपोआप तुटली नसल्यास बेंबीपासून २ ते ३ सें.मी. अंतरावर आयोडीनमध्ये भिजलेल्या दोराने पुढील भाग घट्ट बांधून निर्जंतुक केलेल्या कात्रीने कापावा. वासरू जन्मल्यानंतर एका तासात त्याला गाईचे कोवळे दूध (वजनानुसार) पाजावे. शिंगे वाढू नयेत म्हणून पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने शिंगाचा भाग नष्ट करावा. वासराचे वरचे दूध एका महिन्यानंतर कमी करून आंबवण (खुराक) व चारा द्यावा. वासरास महिन्यातून एकदा जंताचे औषध द्यावे व पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने तिसऱ्या व सहाव्या महिन्यात लाळया खुरकत रोगप्रतिबंधक लस टोचावी. सहा महिनेवरील गायींच्या वासरांच्या वाढीसाठी १ ते १.५ किलो ताजा अड्डोला पशु खाद्यासोबत द्यावा. **भाकड जनावरांची निगा :**

कृषि तंत्रज्ञान माहिती केंद्र, दापोली

atickkv@gmail.com

www.dbskkv.org

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोंकण कृषि विद्यापीठ, दापोली-४१५७१२, जि. रत्नागिरी

गाय व म्हैस दूध देण्याचे बंद झाल्यापासून ते परत दुधात येण्याच्या काळास 'भाकड काळ' म्हणतात. गाय ज्यावेळी सात महिन्याची गाभण असते, तेव्हा तिला प्रथम भाकड करणे महत्त्वाचे असते. त्याचबरोबर नियमित दूध काढतेवेळी काही दूध कासेतच शिल्लक ठेवावे. त्यानंतर दोनवेळा दूध काढण्याऐवजी एकदाच सकाळी दूध काढावे, ही पद्धत ४ ते ५ दिवस चालू ठेवावी. त्यामुळे गाय आपोआप दूध देण्याचे बंद करून भाकड होते. यानंतर गाईला कासेचा दाह देऊ नये म्हणून चारही आचळात/सडात अँटिबायोटिक्सचे मलम भरावे.

गाय भाकड केल्यामुळे शेवटच्या तीन महिन्यात गर्भाची वाढ झपाट्याने होते. कासेला आराम मिळून दूध पेशींचे पुनरुज्जीवन होते. यामुळे शेवटच्या दोन महिन्यात गाईला कास भरायला भरपूरवेळ मिळतो याचा फायदा पुढील वेतात अधिक दूध उत्पादनासाठी होता. गाय भाकड केल्याने गर्भाची वाढ जोमाने होऊन वासरू चांगले सशक्त जन्माला येते. दुसरच्या वेतात गाय पहिल्या वेतापेक्षा अधिक दूध देत. त्यामुळे गाय विण्याच्या अगोदर दोन महिने योग्य व्यवस्थापन करणे महत्त्वाचे ठरते.

दुधाळ जनावरांची विण्याअगोदर आणि व्याल्यानंतर घ्यावयाची काळजी :

दुभत्या जनावरांचे संगोपन करतांना त्यांच्या आरोग्याच्या दृष्टीने विशेष निगा ठेवणे जरूरीचे असते. यासाठी जनावराचे गोठे शास्त्रोक्त पद्धतीने बांधलेले असावेत. दुधाळ जनावरे व्याल्यापासून ६० ते ९० दिवसांत फळविली गेली पाहिजेत. त्यामुळे ३०५ दिवसांचा दुधाचा काळ मिळेल व दोन वेतातील अंतर १२ ते १४ महिन्यांचे राहिल. गाय, व्याल्यानंतर तीन महिन्यांनी गर्भधारणा झाली पाहिजे. त्यासाठी वीर्यदान झालेली गायी पशुवैद्यक अधिकाऱ्याकडून तपासून घ्याव्यात आणि गाभण असल्याची खात्री करावी. दुधाळ जनावरांना खरारा करावा. दिवसातून तीन वेळा पाणी पाजावे, ओला व सुका चारा योग्य प्रमाणात व योग्य वेळी द्यावा.

गाभण गायींना पाण्याने रोज दिवसातून तीन वेळा स्वच्छ आणि थंड पाणी द्यावे. दिवसातून दोन वेळा सारख्या प्रमाणात आंबोण (खुराक) द्यावे. आंबोण शरीर पोषणासाठी आणि दीड किलो आंबोण गर्भरपणाच्या काळात असे एकूण अडीच किलो आंबोण गाभण गाईला द्यावे. तसेच पाच ते सात किलो सुका चारा, १५ त २० किलो हिरवा चारा द्यावा. ह्यात ६ ते ७ किलो प्रथिनयुक्त चान्याचा समावेश असावा.

गाईचा गाभण काळ नऊ महिने नऊ दिवस असतो. शेवटच्या गाभण दिवसात विशेष दक्षता व निगा घ्यावी विण्यापूर्वी कासेला सूज आल्यास कास पिळून काढावी आणि कासेला पुढील सडाकडून जांघेकडे जनावरांना थोडा व्यायाम द्यावा म्हणजे सूज कमी होईल अशी कास गरम पाण्याने शेकू नये. गाय व्यायल्यानंतर गाईचे मागील

डॉ. बाळासाहेब सावंत कृषि विद्यापीठ, दापोली-४१५७१२, जि. रत्नागिरी

पुठ्ठ चांगले शेकून काढावे. तसेच शेपटी मागील पाय आणि कास स्वच्छ कोमट पाण्याने धुवावी. त्यानंतर कोमट पाणी प्यायला घ्यावे तसेच सुका चारा खायला घालावा. गायीला थंड पाणी किंवा ओला चारा देऊ नये, त्यामुळे वार (जार) पहायला वेळ लागतो. वार ७-८ तासात पूर्ण पडली पाहिजे व्याल्यानंतर एका तासात जनावरांची कास पिळून चिक काढावा व तो वासराला योग्य प्रमाणात पाजावा. चिक लवकर काढल्याने गार्ईची ओटी हलकी होते आणि गाय वार फेकण्यावर आपले लक्ष केंद्रित करते. वार पडल्यानंतर गर्भाशयात चार फ्युरियाच्या गोळ्या भराव्यात ज्यामुळे गर्भाशयातील सर्व घाण बाहेर पडण्यास मदत होते.

गाय व्याल्यानंतर एक किलो बाजरी, अर्धा किलो मेथी, पाव किलो गूळ १०० ग्रॅम गोडेतेल, १०० ग्रॅम खोबरे, ५० ग्रॅम मीठ, ओवा, बाळंतशेप आणि शेपू प्रत्येकी २० ग्रॅम वापरून खिचडी शिजवावी आणि ही खिचडी दिवसातून दोन वेळा आंबवणातून मिसळून खायला घालावी. गार्ईच्या दूध काढण्याच्या वेळांमध्ये नियमितता असावी.

दुभत्या व गाभण गार्ईचे संगोपन :

सामान्य गार्ईच्या शरीर पोषणासाठी लागणाऱ्या खाद्याव्यतिरिक्त दुभत्या गार्ईना दूध उत्पादनाच्या ४० ते ५० टक्के जादा खुराक द्यावा. गार्ईचा गोठा व गार्ई पाण्याने धुवून स्वच्छ केलेल्या असाव्यात. कोणत्याही रोगाची लागण झाल्यास त्यावर ताबडतोब उपचार करावेत. गाभण गार्ईना गाभण काळातील शेवटच्या दोन ते अडीच महिन्यात दीड ते अडीच किलो जादा पोषण आहार द्यावा. विण्याच्या अगोदर ७ ते ८ दिवसांपासून पचनास सोपे व हलके खाद्य खाऊ घालावे. दररोज दोन तास व्यायामासाठी मुक्तपणे फिरण्यास सोडावे. प्रसुतीवेळी अडचण उद्भवल्यास ताबडतोब पशुवैद्यकीय मदत घ्यावी. व्याल्यानंतर गायीची वार संपूर्ण पडली आहे की नाही याची खात्री करावी व पडली असल्यास ती त्वरीत पुरून नष्ट करावी.